

HIZLI DÜNYANIN YAVAŞLARI: SAKİN ŞEHİR, YAVAŞ YEMEK HAREKETLERİ VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASLA İLİŞKİLERİ*

Slows of The Fast World: The Cittaslow, Slow Food Movements and Their Relations to Intangible Cultural Heritage

Dr. Öğr. Üyesi Tuna YILDIZ**

ÖZ

Somut olmayan kültürel mirasın korunması söz konusu olunca farklı kurumlar ve oluşumlar gündeme gelir. Bu farklılıklar koruma yaklaşımlarına, ilan edilen listelere, uygulama örneklerine de yansır. Resmî kurumlarca yürütülen ve hükümetlerce de benimsenen koruma yaklaşımları yanında sivil toplum tarafından başlatılan ve sürdürülen koruma yaklaşımları da bulunmaktadır. Bu iki farklı düzlemde ilerler gibi görünen koruma yaklaşımları bazı durumlarda ortak noktalarda buluşabilir. 1980'lerde İtalya'da başlayan Slow Food (yavaş yemek) ve 1990'larda yine İtalya'da ortaya çıkan Citaaslow (sakin şehir) hareketleri sivil toplum kaynaklı bir toplumsal tepki hareketi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu hareketlerin temel amacı dünyada artan hızlı tüketim kültürüne karşı geleneklerle, yerel kültürle barışık yemek ve kent kültürünü geliştirmektir. Temelde UNESCO'nun 2003 yılında imzaladığı Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM Sözleşmesi) ile benzer bir amacı gütmektedirler. UNESCO da önce 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi ile ardından da 2003 Sözleşmesi ile benzer amaçlarla kültürel mirası korumaya çalışır. Farklı yollardan ilerleyen bu yaklaşımların benzerliklerinin ortaya çıktığı noktalar ise çeşitlenmektedir. Kültürel miras tanımı, kültürel mirasın korunması için yapılan uygulamalar, unsurların kaydedildiği listeler, listelere kayıt kriterleri, topluluk grup ve bireylerin katılımı, sivil toplumla iş birliği, sürdürülebilir kalkınma hedefleri, korumada riskli alanlar gibi meseleler her iki yaklaşım için ortaklıkların ve farklılıkların tespit edilebileceği noktalardır. Bilindiği üzere Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde topluluk, grup ve varsa bireylere, sivil topluma sıklıkla değinilmektedir. Sözleşme'nin temel amacı kültürel mirası tek elden değil çok paydaşlı ve katılımcı bir yaklaşımla korumaktır. Bu anlamda sivil toplum temelli organizasyonların ilk bakışta çok uzak görünen yaklaşımları ile SOKÜM Sözleşmesi'nin koruma yaklaşımlarının bir araya gelmesinin temelde UNESCO'nun katılımcı koruma yaklaşımlarına uygun olduğu söylenebilir. Böylelikle sivil toplum temelli yaklaşımların topluma ulaşma ve hızlı karar alma gücü ile Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin kapsayıcı ve resmî gücü bir araya gelmiş olacaktır. Dolayısıyla bu makalede UNESCO'nun somut olmayan kültürel mirasa yönelik koruma yaklaşımları ile sivil toplum temelli yavaş yemek, sakin şehir gibi akımların koruma yaklaşımları karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma yapılırken temelde 2003 Sözleşmesi metni, uygulama yönergesi, etik kodları ve UNESCO'nun ilgili internet sayfaları ile yavaş yemek ve sakin şehir akımlarının ilgili internet sayfaları, etik kodları, manifestoları kullanılmıştır. Sonuç olarak SOKÜM Sözleşmesi'nin şekillendirdiği koruma yöntemleri kimi zaman sivil toplum temelli koruma yöntemleri ile benzeşmektedir. Bu benzerliği avantaja çevirerek katılımlı ve çok paydaşlı yeni yaklaşımlar geliştirmek mümkündür. Bu yeni yaklaşımlar sivil toplum ve resmî kurumlar arasındaki kültürel miras alanındaki mesafeleri kısaltıcı bir etkiye sahip olabilir.

Anahtar Kelimeler

Sivil toplum, koruma, sürdürülebilir kalkınma, kentleşme, UNESCO.

ABSTRACT

When it comes to the safeguarding of intangible cultural heritage, different institutions and formations become the main topics of conversation. These differences are also reflected in safeguarding approaches, approved lists, and applications. In addition to safeguarding approaches implemented by official institutions and adopted by governments, there are also safeguarding approaches initiated and maintained by civil society. In some cases, approaches that seem to progress on these two different levels may meet at common points. For example, we can look deeply into the other institutional approaches such as the Slow Food and Cittaslow movements. The Slow Food movements that started in Italy in the 1980s and the Cittaslow movements that started in Italy in the 1990s emerged as a civil society-based social reaction movement. The main purpose of

* Geliş tarihi: 3 Ekim 2022 - Kabul tarihi: 5 Aralık 2022

Yıldız, Tuna "Hızlı Dünyanın Yavaşları: Sakin Şehir, Yavaş Yemek Hareketleri ve Somut Olmayan Kültürel Mirasla İlişkileri" *Millî Folklor* 136 (Kış 2022): 15-24

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, tuna.yildiz@hbv.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1100-9794.

these movements were to develop food and urban culture in harmony with traditions and local culture against the rapidly increasing consumption culture in the world. Basically, they pursue a similar purpose with the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (hereinafter the 2003 Convention) adopted by UNESCO in 2003. UNESCO also strives to safeguard cultural heritage for the same reasons, first with the 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, and then with the 2003 Convention. The areas where the similarities of these approaches employing different paths are diversified. Issues such as the definition of cultural heritage, the practices for the safeguarding of cultural heritage, the lists in which the elements are inscribed, the criteria for registration on the lists, the participation of communities, groups and individuals, cooperation with civil society, Sustainable Development Goals and, risky areas of safeguarding are the areas where similarities and differences can be identified for both approaches. As it is known, in addition to civil society, communities, groups and -if any- individuals are frequently mentioned in the 2003 Convention. The main purpose of the 2003 Convention is to safeguard cultural heritage with a multi-stakeholder and participatory approach. In this sense, it can be asserted that the combination of the approaches of non-governmental organizations that seem very different at a first glance and the safeguarding approach of the 2003 Convention are basically in harmony with the participatory safeguarding approaches of UNESCO. Thus, the power of civil society-based approaches in reaching out to the society and ability take quick decisions will join together with the inclusive and official power of the 2003 Convention. Therefore, this article compares the UNESCO's safeguarding approach to intangible cultural heritage with the safeguarding approaches of civil society-based movements such as Slow Food and Cittaslow. The comparison is based on the text of the 2003 Convention, Operational Directives, ethical codes formed in this context, in addition to relevant web pages of the UNESCO, Slow Food and Cittaslow movements. As a conclusion, the safeguarding methods shaped by the 2003 Convention sometimes are in harmony with civil society-based safeguarding methods. It is possible to develop new participatory and multi-stakeholder approaches by turning this similarities into an advantage. These new approaches might help to bridge the gap between civil society and governmental institutions in the field of cultural heritage.

Keywords

Civil society, safeguarding, sustainable development, urbanization, UNESCO.

Giriş

Hıza bağımlı gündelik yaşamda yavaşlamak, yavaş yemek, yavaş yaşamak bir bakımdan manifesto niteliği kazanmıştır. İnsan yaşamındaki hızın ışık ve ses hızı ile karşılaştırılmaya başlandığı günümüz dünyasında yavaş yemek ve yavaş şehir gibi ifadelerin üzerinde durulmaktadır. Böylece dünyanın farklı yerlerinde özellikle mekân ve yemek bağlamında 'yavaş' sloganıyla oluşan hareketler başlamıştır. Bu hareketler sivil bir tepki olarak başlayıp yerel yönetimlere de intikal ederek devam etmiş ancak sivil destekçilerini ve arka planındaki sivil felsefeyi kaybetmemişlerdir. 1980'li yıllarda başlayan Slow Food (yavaş yemek) ve 1990'lı yıllarda başlayan Cittaslow (sakin şehir) hareketleri sözü edilen sivil yaklaşımların başında yer almaktadır. Dünyanın hızla küreselleşmesi ve bundan kaynaklanan sorunların ilk olarak bu akımların dikkatini çekmediği aşikârdır. Benzer kaygılarla ancak farklı terminolojilerle yola çıkan kurumlar da vardır. Bu kurumların başında UNESCO'nun geldiği söylenebilir. UNESCO, dünyadaki hız ve küreselleşme karşısında yok olmaya yüz tutmuş kültürel mirası gündemine alır. Bu bakımdan UNESCO'nun kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalarına, II. Dünya Savaşı sonrasında değişen dengeler ve ortaya çıkan kültürel erozyon karşısında oluşturulmuş bir başka manifesto da denilebilir. Yavaş yemek ve sakin şehir kavramları ilk bakışta kültürel mirasla ilişkili bir söyleme sahip değillermiş gibi görünseler de daha dikkatli okumalarla korumaya ve yaşatmaya çalıştıkları şeyin kültürel mirasın kendisi olduğu görülecektir. Bu bağlamda makalede UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras olarak koruyup yaşatmaya çalıştığı unsurlarla, stratejilerini 'yavaş'lık üzerine kurgulayan sakin şehir ve yavaş yemek hareketleri ortaklık ve benzerlikleri açısından karşılaştırılmıştır. UNESCO'nun 2003 yılında 32. Genel Konferansında kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (SOKÜM Sözleşmesi) ile yavaş yemek, sakin şehir, yavaş moda, yavaş tasarım vb. olarak da bilinen yaklaşımların

somut olmayan kültürel miras konusundaki tanımları, koruma yaklaşımları ve uygulama örnekleri karşılaştırılarak hızlanan dünyanın denge unsuru olarak nitelenebilecek bu hareketlerin koşutlukları ya da zıtlıkları ortaya koyulmuştur. Ayrıca bu karşılaştırma ile sivil toplum temelli kültürel miras ve gelenek oluşumları ile doğrudan hükümetlerce yürütülen ve uluslararası sözleşmeler ile güvence altına alınan koruma yaklaşımları arasındaki mesafeler veya yakınlıklar ortaya çıkarılmıştır. Bu uzak ve yakın mesafeler makalede tanım, katılım, listeler ve sürdürülebilir kalkınma temaları çerçevesinde incelenmiştir.

Kültürel miras kavramı genellikle UNESCO Sözleşmeleri ve programlarınca tanımlanan, kategorize edilen ve sürdürülmeye çalışılan bir alan gibi düşünülür. Oysaki kültürel miras çok paydaşlı ve farklı boyutları olan bir kavramdır. Dünya üzerinde çeşitli oluşumlar ve sivil toplum kurumlarınca da kültürel miras tanımları yapılır ve koruma yaklaşımları geliştirilir. UNESCO bünyesinde özellikle 1972 ve 2003 Sözleşmesi kapsamında yapılan tanımlamaların resmî makamlarca da benimsenmesi nedeniyle diğer tanımlamaların, program ve yaklaşımların gölgede kaldığından söz edilebilir. Diğer yandan ürün odaklı, şehir odaklı ve bazı yönleriyle süreç odaklı, daha korunaklı adalar vadeden ve tabandan gelecek kurumuşmuş yaklaşımlar da mevcuttur. Yukarıda da belirtildiği üzere bunlardan yavaş yemek ve onunla bağlantılı olarak sakin şehir gibi akımlar öne çıkmışlardır. Bu tarz yaklaşımların dünyanın tüketim hızına karşı bir tepki olarak doğduğu bilinmektedir. Bu tepkinin aslında UNESCO'nun kültür alanındaki sözleşmelerinin de temelini oluşturduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla kültürel mirasın korunması konusunda aktörler ve yöntemler farklılaşsa da motivasyonlar birbirine benzerdir. Elbette bu benzeşmeler yanında farklılaşmalar olduğu da bilinmelidir. Öcal Oğuz *Paldır Kültür Kentleşmeler* isimli kitabında günümüz kentinde yerli hayvan ırklarının, yerli bitki tohumlarının, yerli yemeklerin, yerli giyimlerin, yerli sanatların, yerli zanaat ürünlerinin kısaca geleneksel olanın hızlıca “yeni” ile yer değiştirdiğinden söz eder. Yeni kentteki modernite yaklaşımının, eski olanı yararsız, gereksiz ve işlevsiz gördüğünün altını çizer (Oğuz 2020: 12). Oğuz'un bahsettiği günümüz kent kurgusunda geleneğin ötelenmesi beraberinde hızlı tüketimi de getirmiş her şeyin hızlısı makbul olmuştur. Arabaların değeri hızlı olması ile, ulaşımın pahalılığı hızına göre, yemek yemenin değeri de benzer bir biçimde hızlı olması ile ölçülür. Bu noktada UNESCO Sözleşmeleri ve yavaş hareketlerince korunmaya ya da yeniden canlandırılmaya çalışılan alanın benzer tepkisel süreçlerden doğduğunu tekrar teyit etmek mümkündür.

Eylül 2022 itibarıyla UNESCO'ya üye 180 ülkenin taraf olduğu SOKÜM Sözleşmesi 2003 yılında kabul edilmiştir. Sözleşme'nin imzalanmasının üzerinden yaklaşık 20 yıllık bir süre geçmiştir. Bu süre içerisinde somut olmayan kültürel miras olarak da adlandırılan sözlü anlatımlar, doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar, gösteri sanatları, şölen şenlik ve festivaller ile el sanatları alanında yerelden evrensele doğru bir görünürlük ve farkındalık ağı oluşmuştur. Sözleşme kapsamında oluşturulan listeler, eğitim, katılım, aktarım gibi konularda yüzlerce sayfa akademik çalışma, onlarca proje ve metin oluşmuştur. Bu metinlerin yüzeyinde duran önemli konulardan biri de geleneksel mutfak kültürü ve kent ilişkisi bağlamında değerlendirilebilecek gıdanın kentte üretimi ve tüketimi sürecidir. Mutfak ve yemek kültürü günümüzde en görünür ve popüler alanlardan biridir. Özellikle de geleneksel yemek kültürünün son dönemde artan popülaritesinde geçmişin nostaljik bir özlemle yeniden ortaya çıkması olduğu kadar uluslararası sözleşme ve programların da etkisi vardır. SOKÜM Sözleşmesi, UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, Slow Food, Cittaslow gibi uluslararası görünürlüğü olan yemek ve şehir odaklı programlar bu oluşumda etkilidir.

Bu durumda öncelikle somut olmayan kültürel mirasın tanımına hem 2003 Sözleşmesi'nin hem de toplumsal bir tepki hareketi olarak başlayan yaklaşımların penceresinden bakmak yararlı olacaktır. Toplumsal bir tepki olarak başlayan yavaş hareketlerinin ilkinin 1986 yılında İtalya'da doğan Slow Food hareketi olduğunu söylemek mümkündür. Carlo Petrini ve Gigi Padovani'nin kaleme aldığı *Slow Food Devrimi* isimli kitapta hareketin 1986 yılında Roma'da bir McDonald's dükkanının açılmasına karşı tepkisel olarak başladığından söz edilir. Sonrasında ise 3 Kasım 1987 tarihinde *Gambetto Rosso* isimli gazetede bir manifesto yayımlanır. Bu manifestoya ilk imza atanlardan biri de hâlihazırda Slow Food Vakfının kurucusu ve başkanı olan Carlo Petrini'dir. 1989 yılında ise Uluslararası Slow Food hareketi resmî olarak kurulur. Manifestoda fast food (hızlı yemek) tarzı yeme alışkanlığına eleştiriler getirilirken bunun tam karşısına ise yavaş yemek tarzı önerilmektedir (Petrini, Padovani 2011: 113). Slow Food Vakfının internet sitesinde “yavaş yemek terminolojisi” başlıklı kısımda Slow Food'un gıda ve gıda üretim felsefesinin üç ilkesinden söz edilmektedir:

İyi: duyuları tatmin eden ve yerel kültürümüzün bir parçası olan taze ve lezzetli mevsimlik beslenme;

Temiz: çevreye, hayvan refahına veya sağlığınıza zarar vermeyen gıda üretimi ve tüketimi;

Adil: tüketiciler için erişilebilir fiyatlar ve küçük ölçekli üreticiler için adil koşullar ve ödeme (<https://www.slowfood.com/about-us/slow-food-terminology/>)

Bu üç temel ilkede dikkat edilmesi gereken nokta gıda ve yemeğin nasıl tanımlandığıdır. Yavaş yemek hareketine göre gıda yerel kültürün bir parçası olmalıdır. Dolayısıyla yemek alışkanlığı, yemeği üretme biçimleri yavaş yemek hareketi için yerel kültürle yani geleneklerle bağlantılıdır. Yavaş yemeğe ilişkin etik kodların olduğu belgede yer alan 6 numaralı maddede ise bilgiye erişimin herkesin hakkı olduğu ve geleneksel bilginin akademik öğrenme ile aynı saygınlığa sahip olması gerektiğinden söz edilir (<https://www.slowfood.com/about-us/key-documents/>). Buradan da anlaşılacağı üzere yavaş yemek hareketinin yemeğin üretim ve tüketim biçimine bakışı ve onu ifade etme biçimi gelenekle, geleneksel bilgiyle ilişkilidir. Ayrıca yavaş yemek hareketi internet sitesinde kendisini tanımlarken “Slow Food, yerel yemek kültürlerinin ve geleneklerinin kaybolmasını önlemek, hızlı yaşamın yükselişine karşı koymak ve insanların yedikleri yiyeceklere, nereden geldiğine ve yiyecek seçimlerimizi nasıl etkilediğine karşı azalan ilgileriyle mücadele etmek için...” kurulmuştur ifadesi geçmektedir (<https://www.slowfood.com/about-us/>). Bu durumu SOKÜM Sözleşmesi'nin Madde 2 Tanımlar kısmında yer alan “Somut olmayan kültürel miras” toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar-anlamına gelir”¹ ifadesiyle örtüştürmek mümkündür. Geleneksel tarım ve mutfak bilgisi SOKÜM'ün belirlediği alanlardan biridir. Öyle ki SOKÜM Sözleşmesi kapsamında oluşturulmuş Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsilî Listesi ve Korumanın İyi Uygulamaları Kaydı olmak üzere üç farklı listede de geleneksel yemek ve mutfak bilgisi ile ilgili onlarca unsur bulunmaktadır. Dolayısıyla yavaş yemek hareketinin tanımladığı ve yaygınlaştırmak için çabaladığı yemek ve mutfak yaklaşımlarının geleneksel bilgi ile bağlantılı olduğu ve bunun da SOKÜM Sözleşmesi kapsamında tanımlanan geleneksel mutfak kültürünü ilgilendirdiği bilinmelidir. Yavaş yemek hareketinin “yerel yemek kültürleri ve gelenekleri ifadesi” ile açıklamaya çalıştığı alan SOKÜM'ün toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler başlığında değerlendirilebilir.

Yavaş yemek hareketinden yıllar sonra 1999'da yine İtalya'da ortaya çıkan Cittaslow (sakin şehir) hareketi de yaptığı tanımlar bakımından incelemeye değerdir. Sakin şehir hareketi farklı ülkelerden belediyelerin üye olduğu bir birliktir. Yavaş yemek hareketinin kurucusu Carlo Petrini'nin de desteği ile İtalya'da dört belediye başkanının girişimiyle başlamıştır. Kuruluşu bakımından yerel yönetimlerce başlatılmış bir organizasyon olarak görünse de arkasında yatan felsefenin yavaş yemek hareketinin bakış açısı olduğu bilinmelidir. Bu nedenle sakin şehir yaklaşımı da tıpkı yavaş yemek gibi toplumsal tepki temelli bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır denilebilir. Sakin şehirler ağının Türkiye internet sitesinde yapılan tanım dikkat çekicidir:

Cittaslow, insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, sosyalleşebilecekleri, kendine yeten, sürdürülebilir, el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynakları kullanan, teknolojinin kolaylıklarından yararlanan, kentlerin gerçekçi bir alternatif olacağı hedeflerini ortaya koyan uluslararası kentler ağıdır (<https://cittaslowturkiye.org/tr/sss/>).

Tanımda el sanatları, gelenek ve göreneklerin özellikle belirtilmesi önemlidir. Ayrıca bu tanımda şehirlerin hızlı olmasından kaynaklı tıkanan ve sekteye uğrayan kültürel üretim ortamlarının da korunmaya çalışılmasından söz edilmesi önemlidir. “İnsanların birbiriyle iletişim kurabilecekleri ve sosyalleşebilecekleri” ifadesinden hareketle folklorun ya da geleneksel bilginin üretimi için elbette gereken şey insanların iletişimidir. Dolayısıyla giderek bireyleşen dünyada folklorun üretimi için yeniden bir araya gelmeye ve topluluk bilincinin oluşmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da yine somut olmayan kültürel miras bağlamında değerlendirilebilecek noktalardan biridir. SOKÜM Sözleşmesi'nin 14. Maddesi'nde “somut olmayan kültürel mirasın anlatımı için gerekli olan doğal alanların ve belleğe ilişkin mekanların korunması”ndan (2005: 167) bahseder. Dolayısıyla günümüz kent ortamında hem SOKÜM Sözleşmesi'nin hem de sakin şehir akımının korumaya çalıştığı şey kültürün üretim ve aktarım mekânlarıdır.

Görüldüğü üzere somut olmayan kültürel miras olarak UNESCO nezdinde tanımlanan alan, sivil toplum temelli hareketlerde gelenek, görenek, geleneksel kültür, geleneksel bilgi olarak öne çıkarılmıştır. Bu noktada SOKÜM Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce ve hemen sonrasında yıllarda yürütülen tanımlama tartışmalarını da akıldan tutmak gerekir. Tanımlamalar arasındaki bu farklılığa karşın koruma refleksinin sebepleri ve amaçları açısından bir benzerlik bulunmaktadır. Örneğin SOKÜM Sözleşmesi'nde “Küreselleşme ve sosyal değişim süreçlerinin, topluluklar arasında diyalogu yenileme koşullarını oluşturmakla birlikte, hoşgörüsüzlük olgusunun yaptığı gibi, özellikle korumaya yönelik kaynakların yetersizliğinden dolayı, somut olmayan kültürel mirasla ilgili bozulma, yok olma veya yıkılma gibi ciddi tehditleri arttırdığını kabul ederek” (2005: 163) ifadesi geçmekte ve küreselleşmenin bozulma, yok olma ve yıkılma gibi ciddi tehditleri arttırdığından söz edilmektedir. Yavaş yemek ve sakin şehir hareketleri de benzer bir biçimde küreselleşme ve değişen dünyaya dikkat çekmektedirler. Örneğin sakin şehir hareketinin internet sitesinde felsefesinin anlatıldığı kısımdaki ifadeler dikkat çekicidir:

“Küreselleşmenin etkisiyle şehirler hızlı çalışılan, hızlı yaşanan ve üretmekten çok tüketen, kendi kendine yetmeyen yaşam alanları haline gelmiştir. Kentler, kuruluş amaçları olan insanların bir arada güven içinde yaşadıkları yerler olmaktan çıkmış, insanların daha hızlı hareket etmeleri ve daha hızlı çalışmalarını için tasarlanan mekanlara dönüşmüştür. İnsanların birbirlerinin sıcaklığına sığındıkları, sosyalleştikleri, el emeklerini birbirlerine sundukları sosyal korunaklar olmaktan gittikçe uzaklaşan kentler, insanların tüketim için yaşadıkları sahneler haline almıştır” (<https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/>).

SOKÜM Sözleşmesi'nin küreselleşmeye yaptığı vurgunun bir benzerinin sakin şehir hareketi tarafından da yapıldığı görülmektedir. Küreselleşme ve kentleşmenin insanlar arasındaki bağları zayıflattığı ve bu durumun sonucu olarak kültür üretiminin sekteye uğradığı her iki yaklaşım için de ortak noktadır.

Şehirlerin, yemeklerin, modanın, tasarımın yavaş olması yanında insanların da yavaş olmasının gerekliliği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu noktada SOKÜM Sözleşmesi insana ve onun ürettiği değere önem verir. Topluluk, grup ve varsa bireylerin kültürel mirasın kalbinde olduğu Sözleşme metninde hem de toplantı tutanaklarında güçlü bir biçimde vurgulanır.² Bilindiği üzere SOKÜM Sözleşmesi'nde topluluk, grup ve bireylerin katılımı ile Sivil Toplum Kuruluşları (STK) akreditasyonuna önem verilir. Sözleşme'de 15. Madde "Topluluk, Grup ve Bireylerin Katılımı" başlığında "her Taraf Devlet, somut olmayan kültürel mirasın korunması etkinlikleri çerçevesine, toplulukların, grupların ve gerekli durumlarda bu mirası yaratan, sürdüren ve nakleden bireylerin, mümkün olan en geniş biçimde katılımlarını sağlamaya ve bunların yönetime etkin olarak iştiraklerini gerçekleştirmeye gayret eder" ifadeleri geçer. Ayrıca Sözleşme'nin 9. Maddesi de Danışsal Örgütlerin Akreditasyonu başlığı altında STK'ların akreditasyonu ile ilgili bilgi verir (2005: 166). 2003 Sözleşmesi topluluk, grup ve bireylerin katılımı ile STK'ların akredite olarak süreç entegrasyonunu önemsemektedir. Bu da kültürel mirasın korunması konusunda mirasın doğrudan paydaşlarının önemsendiğini ve koruma planlarına, uygulama süreçlerine onların dâhil edilmesini gerektirir. Ayrıca SOKÜM Sözleşmesi'ne akredite STK'larca kurulan NGO Forum isminde bir yapı da bulunmaktadır. Bu organizasyon da hükümetlerarası komite toplantıları esnasında bir araya gelecek toplantılar yapmakta ve aldıkları kararları komiteye sunmaktadır. Böylelikle 2003 Sözleşmesi'ne akredite STK'lar da katkıda bulunmakta ve Sözleşme'nin gidişatını etkilemektedirler. SOKÜM Sözleşmesi'nin bu öngörüsüne karşılık yavaş yemek hareketinin ise doğuşundan itibaren aşağıdan yukarıya doğru başka bir deyişle tabandan gelen bir taleple ortaya çıktığı görülmektedir. 1986 yılında başlayan hareketin sivil bir tepki olarak başladığı ardından bir dernekleşme ve vakıflaşma sürecine gidildiği, sonrasında ise dünyanın farklı ülkelerinde aktif olan bir oluşuma dönüştüğü görülmektedir. Bu anlamda SOKÜM Sözleşmesi'nin Taraf Devletler nezdinde devam eden süreçlerine karşılık Slow Food hareketinin ise tamamen sivil toplum kaynaklı sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Sakin şehir hareketinde ise katılım meselesi daha belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bir şehrin sakin şehir olabilmesi için gereken kriterlerde "yerel yönetim ile çalışan derneklerin aktif varlığı", "toplumsal ortaklıklar/sivil toplum kuruluşlarının mevcudiyeti" ve "politikalara katılım" kriterleri dikkat çekmektedir (<https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/>). Tıpkı SOKÜM Sözleşmesi'nde korumayla ilgili süreçlere topluluk, grup ve bireylerin ve STK'ların katılımı gibi sakin şehir hareketinde de şehrin sakin ilan edilebilmesi için katılım konusuna ve STK'larla iş birliğine dikkat edilmektedir.

SOKÜM Sözleşmesi ve yavaş hareketleri arasında kıyaslama yapılabilecek alanlardan biri de listelerdir. SOKÜM Sözleşmesi kapsamında bilindiği üzere üç farklı miras listesi bulunmaktadır. Bu üç listeye Sözleşme'ye taraf 180 ülkeden unsurlar kayıtlıdır. Bu listelere unsurların kaydedilebilmesi için çeşitli kriterlerin sağlanması gerekmektedir. Benzer şekilde bir şehrin Cittaslow ilan edilebilmesi için de sağlaması gereken kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler çevre, altyapı, kentsel yaşam politikaları, tarımsal turistik esnaf ve sanatkarlara dair politikalar, sosyal uyum, ortaklıklar, misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar başlıklarında toplanmıştır. Kriterler arasında dikkat

çeken noktalardan biri de tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkarlara dair politikalar başlığı altında yer alan aşağıdaki maddelerdir:

- 4.2. El yapımı ve etiketli veya markalı esnaf/sanatkâr ürünlerinin korunması
- 4.3. Geleneksel iş tekniklerinin ve zanaatların değerinin artırılması
- 4.7. Yerel ve geleneksel kültürel etkinliklerin korunması ve değerlerinin artırılması (<https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/>).

Söz konusu zorunlu kriterler dışında belirlenen yardımcı kriterlerden biri de şehirlerde kültür müzelerinin kurulmasıdır (<https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/>). Bu kriterler sakin şehir olabilmenin şartlarının aslında bir şehrin gelenekle ve geleneksel üretim biçimleriyle bağının olmasının gerektiği şeklinde özetlenebilir. Benzer kriterler yavaş yemek hareketi tarafından oluşturulan Ark of Taste isimli liste için de geçerlidir. Ark of Taste dünyadaki farklı ülkelerden kriterlere uyan yemekleri listeleyen bir sistemdir. Türkiye’den bu listeye 79 unsur kayıtlıdır (<https://www.fondazioneslowfood.com/en/ark-of-taste-slow-food/>). Bu unsurların listeye girebilmesi için gerekli kriterlerden bazıları dikkat çekicidir. “Ürünler, lezzet açısından ayırt edici nitelikte olmalıdır. 'Lezzet kalitesi' bu bağlamda yerel gelenekler ve kullanımlar bağlamında tanımlanmaktadır” maddesi ile “ürünler belirli bir alana, belleğe ve bir grubun kimliğine, yerel geleneksel bilgiye bağlanmalıdır” maddeleri üzerinde durmaya değerdir (<https://www.fondazioneslowfood.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/24632-2/>). Tıpkı sakin şehir akımında bir şehrin listeye girebilmesi için geleneksel olanla bağını koruması gerektiği gibi yavaş yemek hareketinde de bir unsurun Ark of Taste listesine girebilmesi için yine geleneksel bilgi ile ve “bir grubun kimliği ile” bağının bulunması gerekmektedir. Bu da bize somut olmayan kültürel mirasın tanımında yer alan “...Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunur” (2005:164) ifadesini hatırlatmaktadır. Tıpkı SOKÜM Sözleşmesi’nde olduğu gibi yavaş hareketlerinde de geleneğin bir kimlik ifadesi olduğu kabul edilmektedir ve listelere unsurun kaydolabilmesi için bir grubun kimliğini ifade etmesi beklenmektedir.

Yavaş hareketleri ve SOKÜM Sözleşmesi arasındaki benzerlik ya da farklılıkların yorumlanabileceği alanlardan biri de sürdürülebilir kalkınma hedefleridir. Evrim Ölçer Özünel “İnsanlar, Gezegen ve Refah İçin Bir Eylem Planı: Somut Olmayan Kültürel Miras ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Eleştirel Yaklaşım” başlıklı yazısında 2000’li yıllarda Birleşmiş Milletler’in (BM), Binyıl Kalkınma Hedefleri’ni ortaya koyduğunu ve bu sekiz hedefin 2015 yılına kadar dünya ölçeğinde gerçekleştirilmesinin hedeflendiğini yazar. Ölçer Özünel, sekiz küresel hedeften oluşan bu hedeflerdeki başarı ve başarısızlıkların değerlendirilerek sürecin 2015 sonrası bir gündeme daha kapsayıcı bir biçimde taşındığını ekler (Ölçer Özünel 2017:20). 2015 yılında Birleşmiş Milletler Genel Merkezinde gerçekleştirilen Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH) 193 ülkenin imzasıyla kabul edilmiştir (<https://www.un.org/sustainabledevelopment/>). SOKÜM Sözleşmesi ve SKH 2030 hedefleri arasında birçok temas noktası bulunmaktadır. Sözleşme’nin özellikle de Uygulama Yönergesi’nin 6. Bölümü ulusal düzeyde sürdürülebilir kalkınma ve somut olmayan kültürel miras ilişkisinden söz eder.³ Uygulama Yönergesi’nin söz konusu bölümünde Gıda Güvenliği başlığı altında “Taraf Devletler topluluk, grup veya bireylerin çiftçilik, balıkçılık, avlanma, yiyecek toplama ve yiyecekleri muhafaza etme ile ilgili pratiklerine ve bu pratikler etrafındaki inanç ve ritüellere saygı göstermeli ve bunların

geliştirilmesine destek olmalıdır” ifadesi geçer. Benzer bir biçimde yavaş yemek hareketinin manifestosunda da sürdürülebilir tarımdan bahsedilmektedir:

“Çevreye saygı gösterilmeli ve sürdürülebilir çiftçilik, hayvancılık, işleme, pazarlama ve tüketim uygulamaları ciddi şekilde dikkate alınmalıdır. Tarımsal-endüstriyel üretim zincirindeki tüketim dahil her aşama, ekosistemleri ve biyo-çeşitliliği korumalı, tüketici ve üreticinin sağlığını korumalıdır” (https://www.slowfood.com/wp-content/uploads/2015/07/Manifesto_Qualit_y_ENG.pdf)

Heike Mayer ve Paul L. Knox “Slow Cities: Sustainable Places In a Fast World” başlıklı yazılarında yavaş yemek hareketinin yerel topluluğun ekonomisini canlı tutan önemli noktalara değindiğinden söz ederler. Özellikle de restoranlar ve çiftlikler gibi yerel olarak sahip olunan işletmelerin yaşayabilirliğini koruma hedefiyle yavaş yemek hareketinin yerel olarak temellendiğinden söz eden yazarlar hareketin özünde “bölge” kavramının olduğunu açıklarlar. Mayer ve Knox’a göre yavaş yemek hareketinde geleneksel gıda, bir yerin üretme ve yetiştirme yöntemleriyle ifade edilen, yerel farklılığı vurgulayan gıdalardır (Mayer, Knox 2006:326). Dolayısıyla yavaş yemek hareketinin sürdürülebilirlik anlayışı geleneksel gıdanın üretim ve tüketim süreçlerinin sürdürülmesini sağlamak aynı zamanda da bu üretim ve tüketim mekanizmasında yer alan çiftçiler, restoranlar ve yerel toplulukların da ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamaktır. Bu bakımdan SOKÜM Sözleşmesi’nin Uygulama Yönergesi’nin 171/b Madde’sinde yer alan “Bu program, plan ve politikalarda, maddi ve manevi bakımdan en çok yarar sağlayanların topluluk, grup ve bireyler olmasını sağlamak” ifadesi akla gelmelidir. SOKÜM Sözleşmesi de sürdürülebilir kalkınma için doğrudan faydalanıcıların mirasın sahibi olanlar yani topluluk, grup ve bireyler olmasından söz eder. Hem yavaş yemek hareketi hem de SOKÜM Sözleşmesi için benzer bir durumdan söz etmek mümkündür. Bilindiği gibi BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin on birincisi Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar’dır. UNESCO’nun resmî somut olmayan kültürel miras sitesinde yer alan “Dive into intangible cultural heritage” isimli sekmede de listelere kayıtlı toplamda 135 unsur sözü edilen 11 numaralı hedefle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla somut olmayan kültürel miras listelerine kayıtlı unsurların şehirlerin ve toplulukların sürdürülebilirliği ile yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilişkiyi sakin şehirler özelinde somut gözlemler üzerinden değerlendirmek de mümkündür. Örneğin sakin şehir ilan edilen Seferihisar’da yöreye özgü yemeklerin sunulduğu bir restoran açılmış, Taraklı’da yöresel bir lezzet olan Uhud tatlısının yeniden canlandırılması için kadınlar organize olmuşlar, Ordu’nun Perşembe ilçesi sakin şehir ilan edildikten sonra yöresel bir festival olan Mayıs Yedisi yeniden dikkat çekmiştir (Özmen vd. 2017: 69). Bu örnekler, Türkiye’de sakin şehir ilan edilen yerlere bakarak çoğaltılabilir. Sakin şehir ilanıyla birlikte ekonomik ve kültürel çıktıların arttığını gözlemek mümkündür.

Bu benzerlikler yanında bahsedilmesi gereken riskli alanlar da hem yavaş yemek hem de sakin şehir akımları için geçerlidir. Tıpkı somut olmayan kültürel mirasın korunmasında bahsi geçen aşırı turistikasyon, bağlamından koparma, aşırı ticarileşme, aşırı profesyonelleşme ve aşırı müzeleşme gibi bazı risklerden söz etmek mümkündür. “Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yavaş Şehirler Hareketi ve Tasarımın Katkısı: Seferihisar İçin Ulaşım Proje Çalışması” başlıklı yazılarında Çınar Narter ve Serkan Bayraktaroğlu “bu türden tüm hareketlerde olabilecek içe kapanmak ve bir müze şehre dönüşmek tehlikesi ya da tam tersi kendisini çevreleyen büyük metropoller tarafından yutulmak tehlikesi yavaş şehirler hareketi için de geçerli olabilir” (2010:3) ifadesini kullanırlar. Korunaklı, yeniliğe kapalı ve küçük bir müze adacığı olma riski sakin şehirler için

önemli bir eşik olarak durmaktadır. Ayrıca aşırı standartlaşma ve profesyonelleşme de başka bir risk alanı olarak karşımıza çıkabilir. Şehirlerin tek elden çıkmış standart bir altyapıya, standart bir politikaya ve standart bir ekonomiye sahip olması dünyanın neresine giderseniz gidin aynı şehri görme riskini de beraberinde getirir. Yerel kültürden beslenen turizmin sürdürülebilir kalkınmaya katkısı kaçınılmazdır ancak turizmin yıkıcı etkilerinin de sakin şehir ve yavaş yemek konsepti için düşünülmesi gerekir. Şehirlerin sakin olması, tarım, zanaat, yemek ve gıda üretiminde geleneksel bilgi ile bağının olması karşısında tüm bunların turist için hızlıca tüketilen bir nesneye dönüşmesi de bir çelişkiyi ifade eder. Dolayısıyla yavaş turizm ve sakin turist algısının da en az yavaş yemek ve sakin şehir kadar önemli olduğu ortadadır. Zerrin Sungur kadın girişimciliği ve sakin şehirleri el aldığı yazısında sakin şehirlere yönelik olası eleştirileri dile getirir. Sungur, sakin şehirlerin moralsiz, geriye dönük ve soyutlanmış topluluklar ortaya çıkarılması üzerinde durur. Ayrıca sakin şehirlerin hızlı maddeciliğe karşı katı bir tutucu tavra bürünme ihtimallerini ve hareketsiz bir yaşamın olduğu şehirlere dönüşmesine yönelik ihtimaller hakkında sorular sorar. Sungur'un dikkat çekici sorgulamalarından biri de "sakin şehir etiketinin miras endüstrisi içinde bir tür marka farkındalığına dönüşmesidir" (Sungur 2013:642). Sungur dikkat çektiği noktaların keşif noktası turizmdir. Turizmin bu şehirlere getireceği hızın ve çabuk tüketimin bu şehirlerdeki sakinliği de yok etme ihtimali bulunmaktadır. Bu noktada sakin şehirler ile SOKÜM Sözleşmesi arasında turizme bakış açıları anlamında bir mesafeden söz etmek mümkündür. SOKÜM Sözleşmesi bir şehrin zanaatıyla, geleneksel yemekleriyle, kutlamalarıyla tamamen turizm odaklı olması noktasında çekinceleri olan bir koruma yaklaşımına sahiptir. Bu çekinceleri de özellikle ülkelerin unsurlar hakkında yazdıkları periyodik raporlarda yer alan turizmle ilgili uygulamalarına yönelik eleştirilerde görmek mümkündür.⁴ Zerrin Sungur'un yönelttiği çekincelerden biri de sakin şehir olabilmek için nüfusun 50 binin altında olması gerekliliğidir. Sungur bu durumun şehrin artan ilgi nedeniyle fiziksel olarak genişlememesi bunun yanında da ev kiralari, iş yeri kiralalarının artması, dışarıdan gelen varlıklı kimselerin mevcut mülkleri satın alması nedeniyle şehrin asıl sakinleri olan yerel halkın oradan uzaklaşmasına neden olabileceğini söyler (Sungur 2013:642). Sürdürülebilir kalkınma için yerel kültürün, geleneksel bilginin desteklenmesi yanında bu unsurların aşırı ticarileşmesi ile geleneğin asıl sahiplerinin bundan birincil faydalanıcı olma rollerini kaybetme tehlikelerinin de olduğu her zaman akılda tutulmalıdır. Sakin şehir ve yavaş yemek hareketinde de aşırı turizm ve aşırı ticarileşme nedeniyle yerel aktörlerin kendi miraslarıyla aralarına mesafeler girebileceği bilinmelidir.

Adına ister somut olmayan kültürel miras ister geleneksel bilgi veya yerel kültür denilsin kültürel miras alanındaki aktörlerin amaçları ve ortaklıkları görüldüğü gibi birçok noktada kesişmektedir. Bu kesişme veya çakışma noktalarının iyi tahlil edilmesi ile daha bütüncül bir koruma yaklaşımı geliştirilebileceği söylenebilir. Sivil toplum temelli yaklaşımların esnek ve daha yapıcı kuralları yanında UNESCO nezdinde yürütülen SOKÜM Sözleşmesi gibi kültür sözleşmelerinin de daha organize ve mevzuat noktasındaki güçlü yönleri birleştirilebilir. SOKÜM Sözleşmesi'nin sivil topluma verdiği önem, bu tarz organize ve kendi koruma yaklaşımlarına, kendi tanımlarına ve listelerine sahip büyük sivil organizasyonlarla diyalogu artırıcı bir güç olarak kullanılabilir. Böylelikle kültürün her paydaşının bir arada olduğu daha katılımcı ve kapsayıcı koruma yaklaşımlarının geliştirilmesi mümkündür. SOKÜM Sözleşmesi'nin de temelde yapmaya çalıştığı ve arzuladığı organizasyon biçimi de katılımı önceleyen, topluluk, grup ve bireyleri, STK'ları önemseyen bir koruma yaklaşımıdır. SOKÜM Sözleşmesi kapsa-

mında oluşturulan NGO Forum⁵ gibi bir mekanizmayı genişletilerek sadece SOKÜM bilgi ve belleğine sahip paydaşları değil Slow Food, Cittaslow gibi sivil toplum felsefesine sahip yaklaşımları da içine alan daha geniş bir yapıya dönüştürmek faydalı olabilir. Slow Food ve Cittaslow yaklaşımlarının yerel halka ve yerel yönetimlere ulaşma ve hızlı karar alma becerilerinin SOKÜM Sözleşmesi için dinamik bir itici güç olacağı bilinmelidir. Her iki yaklaşımın da oluşturduğu literatürde tanımlar, koruma yaklaşımları, turizm vb. gibi konularda temel farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Ancak bu farklılıkların kültürel mirasın korunması alanındaki tekipleşmeyi önleyen bir zenginlik olarak yorumlanması gerekir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar % 100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

NOTLAR

1. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin ayrıntıları için bkz. <https://www.unesco.org.tr/Pages/181/177/>
2. SOKÜM Sözleşmesi'nde katılımın detayları için bkz. Yıldız, Tuna. *Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetimi Sivil Toplum Katılımı*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2020.
3. SOKÜM Sözleşmesi'nin Uygulama Yönergesi için bkz. https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-_2020_version-EN.pdf
4. Periyodik raporlardaki turizm uygulamalarına yönelik çekincelere dair Değerlendirme Organının eleştirileri için bkz. Yıldız, Tuna. *Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetimi Sivil Toplum Katılımı*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2020.
5. NGO Forum hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.ichngoforum.org/>

KAYNAKÇA

- "About Us" <https://www.ichngoforum.org/about-us/> (Erişim Tarihi: 16.10.2022)
- "About Us" <https://www.slowfood.com/about-us/> (Erişim Tarihi: 18.09.2022)
- "Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage" https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts-_2020_version-EN.pdf(Erişim Tarihi: 17.09.2022)
- "Cittaslow nedir?" <https://cittaslowturkiye.org/tr/sss/> (Erişim Tarihi: 18.09.2022)
- "Cittaslow Felsefesi" <https://cittaslowturkiye.org/tr/cittaslow-hareketi/> (Erişim Tarihi: 18.09.2022)
- "Code of Ethics And Conduct for Slow Food" <https://www.slowfood.com/about-us/key-documents/> (Erişim Tarihi: 21.09.2022)
- "Criteria for inclusion" <https://www.fondazioneSlowFood.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/24632-2/> (Erişim Tarihi: 20.09.2022)
- "Dive into intangible cultural heritage!" <https://ich.unesco.org/en/dive&display=sdg#tabs> (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2022)
- Mayer, Heike; Paul L. Knox. "Slow Cities: Sustainable Places in a Fast World", *Journal of Urban Affairs*, 28:4 (2006): 321-334, DOI: 10.1111/j.1467-9906.2006.00298.x
- Narter, Çınar; Bayraktaroğlu, Serkan. "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yavaş Şehirler Hareketi ve Tasarımın Katkısı: Seferihisar İçin Ulaşım Proje Çalışması" *GreenAge Symposium*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, 6-8 Aralık 2010, İstanbul, Türkiye.
- Oğuz, M. Öcal. *Paldır Kültür Kentleşmeler*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2020.
- Ölçer Özünel, Evrim. "İnsanlar, Gezegen ve Refah İçin Bir Eylem Planı: Somut Olmayan Kültürel Miras ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine Eleştirel Yaklaşım" *Millî Folklor* 116 (2017): 18-32.
- Özmen, Şule Yüksel; Haluk Birsen ve Özgül Birsen. "Sakin Şehirlerde Toplumsal Katılım: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Kadınların Rolü". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 14 (Temmuz 2017): 59-71.
- Petrini, Carlo; Gigi Padovani. *Slow Food Devrimi Arcigola'dan Terra Madre'ye: Yeni Bir Yaşam ve Yemek Kültürü*. İstanbul: Sinek Sekiz Yayınları, 2011.
- "Slow Food terminology" <https://www.slowfood.com/about-us/slow-food-terminology/> (Erişim Tarihi: 13.09.2022)
- "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi". M. Öcal Oğuz (Fr. Çev.), Yeliz Özay (İng. Çev.), Pulat Tacar (Göz. Geç.). *Millî Folklor* 65 (2005): 163-171
- Sungur, Zerrin. "Türkiye'nin Sakin Şehirlerindeki Kadın Girişimciliğine Sosyolojik Bir Bakış" *International Conference On Eurasian Economies*, 2013: 641-648.
- "Üyelik Süreci ve Kriterler" <https://cittaslowturkiye.org/tr/uyelik-sureci-ve-kriterler/> (Erişim Tarihi: 13.09.2022)
- Yıldız, Tuna. *Somut Olmayan Kültürel Miras Yönetimi Sivil Toplum Katılımı*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 2020.